

ПРАВО І ЛЮДИНА: ЛІНІЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті розкриваються взаємозв'язки між людиною і правом залежно від типів праворозуміння, обґрунтовується погляд на права людини як першоджерело права, простежуються тенденції їх трансформації з моральних та соціальних категорій у суб'єктивні юридичні права та визнання людини не тільки як «суб'єкта права», а і його творця та орієнтира.

Ключові слова: право, людина, права людини, першоджерело права, еволюція прав людини, юридикація, права людини і права громадянина.

Проблема стосунків права і людини, як і чимало інших сучасних юридичних проблем, що вже розглядалися на сторінках часопису «Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки», своїм корінням сягає глибини віків. Їй прямо чи опосередковано присвячено безліч філософських трактатів, правознавчих, соціологічних та інших досліджень. Проте сьогодні ця проблема не тільки не втрачає своєї актуальності, а й після десятиліть панування тоталітарних режимів, війн і насильства над людьми, які, на жаль, не припиняються, стає ще нагальнішою.

Звернення до названої проблеми обумовлене також неоднозначним ставленням до неї з боку основних концепцій права та новими тенденціями в підходах до її розв'язання в сучасному загальнотеоретичному правознавстві, щоправда, переважно зарубіжному.

Людина як творець, орієнтир і адресат права

Проблема взаємозв'язків права і людини тісно пов'язана з історією розвитку праворозуміння, а її вирішення безпосередньо залежить від того, яке місце відводиться людині у формуванні, функціонуванні і розвитку права.

Юридико-позитивістське праворозуміння, яке тривалий час домінувало у вітчизняній (та й не тільки вітчизняній) теоретичній і практичній юриспруденції, мало державоцентристську, а не людиноцентристську спрямованість, тобто було орієнтоване на державу, а не на людину.

Саме держава відповідно до такого підходу встановлює норми людської поведінки. Вона ж забезпечує їх втілення в життя, зокрема, з допомогою засобів примусового характеру. Людина – за концепціями юридичного позитивізму – є не активним учасником процесу правотворення,

а його об'єктом, міра поведінки якому нав'язується ззовні. Звідси право розглядається виключно як зовнішній регулятор суспільних відносин. Людині ж, по суті, відводиться роль спостерігача за правотворчими процесами та виконавця встановлених державою норм. З них же виникають права і свободи людини.

Такий підхід до відносин права і людини пригнічує людську гідність, перетворює людину, в кращому разі, в «суб'єкта права», тобто в учасника правовідносин, які знову-таки виникають на основі встановлених державою норм, є їхнім наслідком.

Таким чином, фактично конструюються два паралельні світи – «юридичний світ», у якому за індивідом визнається лише статус «суб'єкта права» – цього, за висловом низки зарубіжних представників загальної теорії права, «догматичного поняття» [1, с. 535], та світу, в якому живуть реальні люди з їхніми повсякденними турботами, потребами та інтересами. Це призводить до відчуження права від особистості, витіснення її на узбіччя правових процесів, що відбуваються в країні та світі.

Не приділяли належної уваги ролі особистості у творенні, функціонуванні та розвитку права також основоположники соціологічної юриспруденції. Незважаючи на їхнє різко критичне ставлення до «вульгарного етатистського погляду» на право, вплив на правогенез (зародження, становлення і розвиток права) відповідно до соціологічної концепції мають не стільки автономні особистості, скільки різного роду «суспільні союзи». Особистість розглядається виключно через призму цих об'єднань як їхній елемент (член), тобто пояснюється через суспільство, в якому вбачається «центр ваги розвитку права» [2, с. 210–211]. До правоутворюючих сил відповідно до соціологічної концепції належать

передовсім владні відносини в суспільстві, а також географічні, економічні, психологічні та інші фактори, серед яких не виключаються також ідеальні. Особистість як автономний і активний учасник правових процесів для вивчення права виявилася малозначущою.

Набагато ближча до людини доктрина природного права, хоч її класичні різновиди також нерідко «відривали» (відокремлювали) особистість від права, стверджуючи, що право – це природне явище, яке передує існуванню людини і не залежить від неї. Не відводилося активної ролі людині також теологічним напрямом доктрини природного права (так званім «божественним природним правом»), за яким право походить від Бога, людина ж виступала пасивним виконавцем його волі. Лише згодом представники названої доктрини дійшли висновку, що право не можна розглядати як щось окреме від дійсності.

З новітніх посткласичних варіантів доктрини природного права чи не найтісніше пов'язані з людиною комунікативні концепції права, в основу яких покладено так званий принцип інтерсуб'єктивності, відповідно до якого смисл права розкривається тільки у взаємодії, комунікації людей. За точку відліку в цьому разі береться не людина як сторонній спостерігач, що співвідносить право з будь-яким зовнішнім критерієм, а внутрішній досвід учасника правового спілкування. Інакше кажучи, право розглядається не як нав'язана людині зовнішня сила, метою якої є підкорення людини, а як спосіб її буття. Такий підхід до праворозуміння найбільш послідовно втілений у теорії обґрунтування права німецького філософа Ю. Габермаса, що має прихильників також серед вітчизняних філософів права [3, с. 37–38].

Комунікативні концепції – це, по суті, протестна реакція на всевладдя формальних норм, що нівелюють особистість. У них реалізуються соціальний запит на гуманізацію правопорядку, його людиноцентричне спрямування. Сутність права відповідно до них коріниться в природі людської особистості зі всією її суперечливістю і напругою, яка з цього випливає. Для того щоб залишатися людиною, індивід повинен не тільки мати право на збереження самого себе, власної свободи і незалежності, а й поважати свободу і незалежність інших людей. Інакше кажучи, право може існувати тільки на благо людини, яка є його основою, творцем і орієнтиром.

Вивчення права як людського феномену, тобто як права, що створюється людьми, служить

для забезпечення нормальної їхньої життєдіяльності і здійснюється людьми, є «людським» («олодненим») правом, – одне з основних завдань сучасної теорії права.

Така людиноцентристська її переорієнтація має не тільки суттєве світоглядно-методологічне значення для вивчення загальної теорії права, а й відкриває набагато ширші можливості для пошуку права в процесі практичної юридичної діяльності. Адже обсяг нормативно-правового матеріалу бурхливо і невпинно зростає, він стає все суперечливішим, а нерідко й просто хаотичним. Пошук права в цих умовах дедалі ускладнюється, тому без орієнтації на людину – найвищу, як зазначається в статті 3 Конституції України, цінність, її права і свободи юрист-практик, навіть досвідчений, не кажучи вже про початківця, ризикує або заплутатися в нормативному лабіринті остаточно, або приймати рішення, що ґрунтуються на букві суперечливого чи й зовсім застарілого закону, тобто ставати на формально-догматичну позицію. Як наслідок, такий догматичний підхід до правозастосування врешті-решт призводить до несправедливих, неправових рішень.

Права людини як першоджерело права

Безпосереднім виявом смислу права, забезпечення власної свободи і незалежності індивіда, зокрема від влади, та поваги до свободи і незалежності інших людей є права людини. Вони об'єктивно виступають мірилом розвитку права в суспільстві, показником його цивілізованості. І це зрозуміло. Адже за допомогою прав особистість долучається до матеріальних і духовних благ суспільства, до механізмів влади, до законних форм волевиявлення і реалізації власних інтересів. Від рівня забезпеченості прав вирішальною мірою залежить ступінь досконалості самої особистості, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека. «Людський вимір», нарешті, є проблемним каменем і точкою відліку будь-яких перетворень, які здійснюються в суспільстві.

Особливої актуальності права людини набувають на теренах посттоталітарного, пострадянського соціокультурного простору, де в ставленні до них усе ще відчувається помітний вплив попередньої епохи. Досі в суспільній правовій свідомості не подолано уявлення про те, що права людини є наслідком встановлених державою норм законів та інших нормативних актів (об'єктивного права), а не навпаки – права людини детермінують зміст таких норм (об'єктивного права), є необхідним, невід'ємним і неминучим

його компонентом. Інакше кажучи, об'єктивне право немислиме без прав людини, як і права людини (суб'єктивні, юридичні) неможливі без і поза правом. Це явища однієї сутності.

Попри багатовікову історію прав людини, про що мова попереду, і сьогодні серед фахівців-філософів і правників не існує якогось єдиного загальноприйнятого розуміння прав людини. І це не дивно. Підходи до їх розуміння залежать від багатьох чинників – цивілізаційних, ідеологічних, політичних, соціокультурних, етичних, етноправових, та їх взаємовідносин з правом. Досі тривають дискусії (особливо серед філософів) щодо того, що собою являють права людини – моральну чи юридичну категорію, яке їх співвідношення з державою – передують вони їхньому визнанню державою чи стають правами людини лише внаслідок їх визнання нею, в яких формах таке визнання відбувається, чи існують універсально значущі, загальновизнані права людини тощо [4, с. 15–21, 26–27, 48–86].

По-різному в літературі (як зарубіжній, так і вітчизняній) визначається також поняття прав людини: як можливості, необхідні для існування і розвитку людини в певних історичних умовах; як вимоги людини, адресовані державі й суспільству; як певні блага, потреби та інтереси людини тощо.

Не вдаючись до детального аналізу підходів до розуміння прав людини, відзначимо принаймні три характерні ознаки, які мають бути притаманні правам, щоб вони могли називатися правами людини. По-перше, права людини – це не просто певні можливості людини, необхідні для її існування і розвитку, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем економічного, духовного і соціального розвитку людства [5, с. 6], а блага, яких може домагатися особа від держави, тобто увага має акцентуватися, очевидно, не на можливостях, а на словах «благо» і «домагання». По-друге, ці блага не є суто моральною категорією, вони мають бути визнаними світовим співтовариством, тобто легітимізовані у відповідних формах (міжнародних договорів, рішень міжнародних судових органів тощо). По-третє, забезпечення цих благ має бути реальним в умовах досягнутого людством прогресу; не може бути визнане суб'єктивним, юридичним правом людини домагання, яке об'єктивно неможливо задовольнити.

Права, навіть закріплені в законах чи інших нормативних актах, неоднакові за своїм значенням для забезпечення життєдіяльності людини, її існування та розвитку.

Не можна ставити в один ряд, приміром, право людини на особисту недоторканність, недоторканність житла і право на безоплатний проїзд у транспорті, яке мають деякі категорії населення, чи права покупця, які виникають з договору купівлі-продажу. Права людини – це основоположні, визначальні для її життєдіяльності права. Їх часто називають фундаментальними.

Хоч щодо розуміння фундаментальних прав у літературі можна знайти різні думки (інколи до фундаментальних відносять лише деякі з прав людини, зокрема, право на життя, право на недоторканність особи тощо), переважно прийнято вважати, що фундаментальними правами є саме права людини в тому їх розумінні, яке було сформульоване в епоху Просвітництва, тобто права, що впливають з невідчужуваних властивостей людської особистості – її гідності і свободи. Вони не «даровані» державою, не є наслідком встановлених нею норм, а належать людині від народження, є її іманентною властивістю в силу самої людської природи. Ці права – невідчужувані, тобто такі, які держава за своїм розсудом не може скасувати або обмежити. Обов'язок держави полягає в тому, щоб визнавати, створювати умови для реалізації та охороняти ці права. Фундаментальні права – це, по суті, елементарні передумови гідного людського існування. Цим вони відрізняються від інших прав, про які згадувалося вище.

Саме в невідчужуваних, фундаментальних правах людини – первісний генезис права як явища, саме вони є його першоджерелом.

Фундаментальні права людини нерідко визнаються державами безпосередньо діючим правом, незалежно від того, закріплені вони в законах чи ні. Є чимало країн, у яких права людини законодавчо не зафіксовані, проте це не позбавляє кожную людину права не бути підданою катуванню, довільно заарештованою, неправомірно обмеженою у свободі слова тощо [4, с. 18]. Це означає, що закріплення прав людини в конституціях та законах – важливий, але часто не визначальний крок для визнання їх державами. Усе залежить від рівня забезпеченості прав людини, зокрема від розвинутої юридичних засобів і процедур їх реалізації та захисту.

У цьому зв'язку варто наголосити на тому, що положення частини третьої статті 22 Конституції України, яким встановлюється, що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів... звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод не допускається», стосується саме фундаментальних, конституційних прав і свобод, а не будь-яких спеціальних прав,

які випливають із встановлених державою численних пільг і переваг для певних категорій осіб, які часто не належать до категорії людей, які потребують соціального захисту (дітей, хворих, інвалідів, людей похилого віку тощо)¹.

Еволюція прав людини та її вплив на правові механізми їх забезпечення

Історія прав людини нараховує багато тисячоліть, хоч саме поняття прав людини як окрема категорія виникло, як зазначалося, лише в епоху Просвітництва завдяки зусиллям представників доктрини природного права. Їх офіційне визнання на рівні національних і міжнародних нормативних документів почалося з громадянських і політичних прав, які прийнято іменувати правами людини «першого покоління». Громадянські, або, як їх інколи називають, особистісні права – це ті визнані світовим співтовариством блага й імунітети (умови життя), яких може домогатися особистість від держави для забезпечення свого фізичного існування, збереження, розвитку і захисту своєї індивідуальності.

Призначення громадянських прав – забезпечення свободи й автономності індивіда, його юридичної захищеності від будь-якого незаконного зовнішнього втручання, насамперед з боку держави, її органів і посадових осіб.

Ці права часто іменують «негативними», оскільки вони забезпечують так звану негативну свободу від втручання держави.

Політичні права – це визнані світовим співтовариством блага, яких може домогатися особистість від держави для забезпечення своєї участі в державному і громадському житті. Мета цього виду прав людини – подолати відчуження особистості від влади. Політичні права – необхідна умова функціонування інших видів прав, оскільки вони є органічною складовою системи демократії і виступають як цінності, якими влада має себе обмежити.

Громадянські і політичні права ґрунтуються на ліберальній філософії прав людини, відповідно до якої рівність людей трактується

¹ Не мають прямого відношення до статті 22 Конституції України також пропозиції про скасування «системи відзнак і звань у галузі культури», зафіксовані в тексті Коаліційної угоди (розділ 2.3.10 «Культурний простір, інформаційна політика та національна пам'ять»), які викликали дискусії серед діячів культури, як, до речі, і безліч інших звань-нагород у практично всіх гуманітарних (та й не тільки) галузях.

Збереження, скасування чи реформування цієї справді анахронічної системи відзнак і звань – це питання, якщо й не виключно «економічної, етичної чи іншої доцільності», то й, безперечно, не питання Конституції. У будь-якому разі про «вільне трактування Основного Закону» (тієї ж статті 22), як вважають деякі автори-юристи, мова йти не може.

як формально-юридична рівність, тобто рівність у правах (рівноправність) і рівність перед законом і судом. Однак уже наприкінці XIX – початку XX ст. стало зрозуміло, що така філософія прав людини, поряд з безсумнівними позитивними рисами, має істотні недоліки.

Досвід демократичних країн показав, що навіть закріплені в конституціях гарантії рівності громадянських і політичних прав людей самі по собі неспроможні подолати їхню фактичну нерівність, яка дедалі поглиблювалася.

У зв'язку з цим поступово почала складатися нова філософія прав людини, в основу якої було покладено соціал-демократичні ідеали соціальної справедливості, соціальної солідарності, соціальних зобов'язань тощо. Вона помітно розширила уявлення про права людини: поряд з громадянськими і політичними вони поповнилися соціальним аспектом, що, своєю чергою, сприяло істотному розширенню каталогу прав людини, його поповненню соціально-економічними (соціальними, економічними і культурними) правами, які прийнято іменувати правами людини «другого покоління». Їхньою метою стало забезпечення інтересів передусім тих, хто працює за наймом, – права на працю і пов'язаних з ним гарантій, включаючи соціальне забезпечення працівників, охорону здоров'я та ін., а також прав соціально-культурного характеру, в гарантуванні яких зацікавлені переважно ті ж наймані працівники, – права на освіту, на доступ до досягнень науки і культури тощо.

Хоч названі права знайшли своє офіційне визнання в спеціальному Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, питання про їхню правову природу досі залишається дискусійним.

Чимало зарубіжних авторів не визнають їх юридичними, суб'єктивними правами, іменуючи їх «загальними», «публічними» правами, «правами-дорученнями», «намірами держави» тощо.

Основний аргумент на користь такої позиції полягає в тому, що соціально-економічні права, на відміну від класичних прав «першого покоління» – громадянських і політичних, не є такими, на які людина може посылатися як на суб'єктивні юридичні права і домогатися їх забезпечення та які не піддаються судовому захисту – визначальній ознаці «юридичності» прав людини. До такої позиції приєдналися й деякі правознавці на пострадянському просторі.

Справді, механізм реалізації соціально-економічних прав має істотні особливості. На відміну від громадянських і політичних прав, які є

«правами людини від держави», тобто обмежують її сферу дії (обов'язок держави в забезпеченні цих прав зводиться переважно до встановлення засобів і процедур їх реалізації і захисту), забезпечення соціально-економічних прав вимагає позитивних зусиль держави, тобто активного втручання у відповідні сфери життєдіяльності людей для створення умов, необхідних для їхнього розвитку, зокрема розробки соціально-економічних програм, їх належного державного фінансування, що, своєю чергою, обумовлюється значною мірою фінансовими можливостями держави, та неухильного виконання. Звідси ці права нерідко іменуються «позитивними». Утім, поділ прав людини на негативні (права першого покоління) і позитивні (другого покоління) є досить умовним. Так, у літературі постсоціалістичних країн, зокрема польській, можна натрапити на інше, відмінне від вітчизняного розуміння позитивних і негативних прав. Негативними правами іменуються права на свободу (*prawa wolnościowe*), а позитивними – всі інші права, тобто не тільки соціальні, економічні, культурні, а й більшість особистісних (громадянських) і політичних прав [6, с. 11]. Проте й така позиція небездоганна, оскільки позитивні обов'язки покладаються на державу також щодо реалізації прав на свободу, що неодноразово відзначав у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини. Зокрема, в рішенні у справі «*Plattform "Ärzte für das Leben" v. Austria*» констатується позитивний обов'язок держави забезпечити реалізацію права на свободу мирних зібрань, а саме: за обставинами цієї справи, не допустити зрив демонстрації вороже налаштованим натовпом [7]. Значною мірою такі позитивні обов'язки держави стосуються також низки інших положень Європейської конвенції, зокрема статті 3, присвяченої забезпеченню людської гідності, статті 10, яка закріплює право на свободу вираження поглядів, тощо.

Віддаючи належне позитивним способам забезпечення соціально-економічних прав, разом з тим не можна не визнати, що основним правовим критерієм реальної дієвості положень, що закріплюють будь-яке право, є наявність розвинених і ефективних юридичних процедур його реалізації, включаючи можливість судового захисту права та виконання судових рішень. Без цього право залишається фікцією. Не мають бути винятком з цього правила також соціально-економічні права, тим більше в умовах помітної тенденції до універсалізації прав людини, відповідно до якої всі види прав є невід'ємними,

взаємообумовленими і рівнозначними. Саме таку офіційну позицію займає нині ООН.

Позбавлені засобів судового захисту, соціально-економічні права залишаються виключно результатом патерналістської турботи держави, а не «невід'ємними і рівнозначними» з іншими видами прав. Це ставить людину в підлегле становище до держави, становище прохача, а не рівноправного партнера, що принижує людську гідність. Не випадково до судового захисту соціально-економічних прав усе частіше схиляється національна та міжнародна судова практика, зокрема Європейський суд з прав людини. Попри те, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод за своїм змістом присвячена класичним правам людини, тобто правам «першого покоління», чимало її положень сформульовано так, що дозволяють брати під захист також права «другого покоління». Як свідчить практика Суду, кількість справ у ньому за скаргами громадян європейських країн, зокрема України, про порушення соціально-економічних прав помітно зростає.

Звісно, для того, щоб соціально-економічні права не стали загальними деклараціями, якими вони фактично є сьогодні, навіть будучи закріпленими в Конституції України, потрібне доведення їх через законодавче регулювання до такого рівня конкретизації, який давав би змогу захищати їх у судовому порядку. Проте це тема окремої розмови, яка виходить за межі цієї статті.

Права «третього покоління» почали формуватися, як відомо, після Другої світової війни під впливом спочатку національно-визвольних рухів (за незалежність, самовизначення, звільнення від колоніального гніту тощо), а згодом й інших чинників – потреби збереження миру, захисту навколишнього природного середовища (довкілля) від негативних наслідків науково-технічного прогресу, розширення участі в загальній спадщині людства, комунікації тощо.

Звідси чергове поповнення каталогу прав людини такими «колективними» правами, як права певних історичних спільностей людей – нації, народу, людства в цілому, а також екологічними правами – правом на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля, правом на об'єктивну екологічну інформацію та безпеку тощо (їх інколи відносять до прав людини «четвертого покоління»).

Як наймолодша категорія прав людини права «третього покоління» викликають чи не найбільше дискусій, спектр яких досить широкий – від співвідношення «колективних» прав

з індивідуальними до обґрунтованості прирівнювання їх статусу до громадянських і політичних прав. Як і у випадку з соціально-економічними правами, основне питання, на яке нині немає переконливої відповіді, – це питання про те, чи є «колективні» права (як і деякі екологічні) правами юридичними, чи вони являють собою ідеали і цілі міжнародного співтовариства і виступають лише як «юридичні рефлексії об'єктивного права» [8, с. 170], тобто не є правами людини в класичному їх розумінні як права виключно індивідів.

Очевидно, така ситуація на етапі становлення названих прав цілком пояснювана. Історія прав людини – це історія «олюднення» людей, тобто все глибшого самоусвідомлення ними своєї людської сутності і людської гідності. «Пізнай самого себе», – вчив Сократ. Таке самопізнання – процес надзвичайно складний і суперечливий, результат тривалої людської еволюції, зокрема у сфері правових домагань. Досить сказати, що навіть кваліфікація класичних прав «першого покоління» – громадянських і політичних як прав юридичних, суб'єктивних, яка нині не викликає сумнівів, далася не відразу. У процесі історичного розвитку вона неодноразово оспорювалася. І лише на початку ХХ ст. вони остаточно були визнані суб'єктивними, тобто такими, на які людина може посылатися у своїх домаганнях перед державою як на свої невід'ємні права [8, с. 177]. Це ще раз підтверджує, що витoki права кореняться в природі самої особистості. З поглибленим її пізнанням самими людьми, що, звісно ж, тісно пов'язано з рівнем розвитку (економічного, політичного, культурного) самого суспільства, змінюються їхні уявлення про права людини та їхнє співвідношення з іншими категоріями і поняттями. Показовою в цьому плані є еволюція поглядів на співвідношення прав людини і прав громадянина, яка відбувається нині.

Історично склалося так, що ці поняття, хоч і вживалися разом, проте не вважалися ідентичними за своїм змістом. Розрізнення між ними виникло ще в період становлення концепції прав людини та їх офіційного визнання, про що свідчить, зокрема, сама назва французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р., в якій з'явився сам термін «права людини». На той час таке розрізнення було значною мірою виправданим. Права людини розглядалися переважно не як юридична, а як моральна або соціальна категорія, тобто не вважалися, як зазначалося вище, суб'єктивними правами. Для того

щоб набути статус суб'єктивних прав, вони мали перебувати під захистом тієї держави, до якої належить особа, тобто для «прав громадянина» визначальне значення мав політико-правовий зв'язок особистості і держави. Інакше кажучи, в смисловому поєднанні прав людини і прав громадянина можна вбачати своєрідний компроміс між природно-правовим і позитивістським підходами до розуміння прав. Нині термінологічне розрізнення між правами людини і правами громадянина, хоч і зберігається в багатьох сучасних конституціях, зокрема в Конституції України, проте зберігається переважно за традицією. У реальному житті зазначений поділ усе більше втрачає своє як теоретичне, так і, особливо, практичне значення, оскільки невідчужувані фундаментальні права людини визнаються нині всіма демократичними державами, зокрема через надання міжнародним актам про права людини статусу складової частини національного правопорядку (законодавства). Тобто права людини виступають одночасно і як права громадянина.

Певний сенс у розрізненні їх зберігається, і то із застереженнями, лише стосовно окремих категорій прав, зокрема політичних (виборчих прав, права на об'єднання в політичні партії тощо), щодо користування якими існують певні обмеження для осіб без громадянства (апатридів) та іноземців. Хоч і тут спостерігається тенденція до вирівнювання в користуванні цими правами між громадянами держави й апатридами та іноземцями, які постійно проживають на її території. За загальним же правилом апатриди та іноземці, що проживають на території тієї чи іншої держави, перебувають під юрисдикцією її законів та міжнародного права.

На доцільність врахування цієї тенденції в нормативно-правовому регулюванні України звертали увагу в бесіді з автором цієї статті представники міжнародної правозахисної організації «Рівні права» (The Equal Rights Trust), яка з 2012 р. працює над проектом щодо боротьби з дискримінацією в Україні, який фінансується Європейським Союзом.

З підготовленої правозахисниками цього річної доповіді «На межі: про дискримінацію і нерівність в Україні» випливає, що навіть формулювання чинної Конституції України в цьому плані не завжди бездоганні. Вони, очевидно, потребують вдосконалення відповідно до європейських стандартів у процесі конституційної реформи, яка в черговий раз започаткована черговим Президентом України.

Список літератури

1. Мелкевик Б. Философия права в потоке современности / Б. Мелкевик ; пер. с фр. М. В. Антонова, А. Н. Остроух // Российский ежегодник теории права. 2008. – СПб. : Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009. – № 1. – С. 527–545.
2. Ehrlich E. Recht und Leben. Gesammelte Schriften zur Rechtstatsachenforschung / E. Ehrlich. – Berlin : Duncker & Humblot, 1967. – 252 S.
3. Максимов С. І. Дуальність права / С. І. Максимов // Право України. – 2010. – № 4. – С. 36–43.
4. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломана. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 320 с. – (Серія «Зміна парадигми», вип. 13).
5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина в Україні : навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2003. – 464 с.
6. Prawa człowieka. Zarys wykładu / J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, A. Rybczynska. – 2 wydanie. – Warszawa : Wolters Kluwer Business, 2008. – 148 s.
7. Plattform “Ärzte für das Leben” v. Austria (1988), 13 EHRR 2004.
8. Государственное право Германии : сокращенный перевод немецкого семитомного издания Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland / Hrsg. von Josef Isensee und Paul Kirchhof. – Т. 2. – М. : Ин-т государства и права РАН, 1994. – 320 с.

M. Koziubra

LAW AND INDIVIDUAL: INTERCONNECTION LINES AND DEVELOPMENT TRENDS

The article elaborates on interconnection between individual and law based on types of legal consciousness, substantiates view of human rights as a primary source of law, deduces tendencies of their transformation from moral and social categories into subjective legal rights and recognition of individual not solely as a “subject of law”, however, as its creator and benchmark.

Keywords: law, individual, human rights, primary source of law, human rights evolution, juridism, human rights and civil rights.

Матеріал надійшов 31.03.2015

УДК 342(477)

Савенко М. Д.

СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ*

У статті автор дає характеристику сучасного стану судової реформи в Україні, акцентуючи увагу на конституційно-правовому регулюванні судової гілки влади згідно з європейським вектором розвитку.

Ключові слова: конституція, закон, судова реформа, судова влада.

Судова реформа в Україні розпочалася з проголошенням незалежності держави, і є певний скепсис щодо можливості її швидкого

завершення. Судова влада є одним з ключових сегментів державної влади, а відтак реформування її органів потребує особливої уваги, ретельності, виваженості і часу. Така реформа має проводитися радше повільніше, проте якісніше, аніж за приказкою: «Косо, криво, аби живо». Історії відомі випадки проведення судової

* Статтю підготовлено за результатами круглого столу «Судова реформа в контексті внесення змін до Конституції України», що був організований кафедрою загальнотеоретичних та державно-правових наук у рамках Днів науки в НаУКМА 05.03.2015 р.